

Сергій ДЯЧУК,
суддя Святошинського районного суду м. Києва,
кандидат юридичних наук

СТАДІЯ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу (КПК) України стало важливим етапом на шляху удосконалення вітчизняного процесуального законодавства, механізму судового захисту та посилення змагальних засад кримінального судочинства. Серед новел КПК слід визнати значне розширення змісту, наповнення принципово новими завданнями та процесуальними можливостями такої самостійної стадії кримінального процесу, як підготовка справи до судового розгляду в суді першої інстанції.

Власне ідея передбачити у вітчизняному кримінальному процесі можливість проведення судового засідання в межах стадії підготовки не є новою. Серед українських правознавців цій тематиці присвячені праці М. Михеєнка, В. Молдована, В. Маляренка, В. Шибіка, Ю. Грошевого, В. Нора, О. Михайленка, А. Муравіна, Я. Зейкана та інших фахівців. Запровадження у 2001 р. попереднього судового розгляду на цій стадії значно наблизило кримінальний процес до міжнародних стандартів у сфері правосуддя, проте не вирішило всіх проблем, що при цьому виникали.

Досвід першого року формування практики застосування нового КПК однозначно вказує на те, що Україна отримала потужний ресурс на шляху здійснення реформ кримінальної юстиції. Новація кримінального процесу відбулася не тільки за формою, а і принципово за духом. Змінилася власне філософія процесу, який з прийняттям нового КПК вийшов на принципово новий рівень, гідний найкращих гуманістичних правових ідей сучасності.

Передбачене главою 27 КПК підготовче провадження є важливою самостійною стадією кримінального процесу, в якій суд, якщо немає підстав для спрощеного провадження, у судовому засіданні за участю сторін провадження зобов'язаний у розумні строки, критерії яких визначені ст. 28 КПК, на під-

ставі ретельного вивчення процесуальних актів про закінчення досудового розслідування та доданих до них документів перевірити, чи достатньо підстав для призначення за таким провадженням судового розгляду конкретним складом суду, для закриття провадження чи вирішення справи шляхом затвердження відповідної угоди та постановлення вироку.

Привертають увагу окремі особливості цієї стадії процесу, які, на мій погляд, потребують більш чіткого регламентування.

Першим є питання про склад суду на стадії підготовчого судового засідання.

Системний аналіз положень нового КПК (ст. 314, пункту 22 ч. 1 ст. 3, ч. 1 ст. 33, частин 1–3 та 8 ст. 31 та ст. 35) дозволяє зробити висновок, що підготовче провадження в суді першої інстанції здійснюється не тільки суддею одноособово, а й у передбачених випадках колегіально у складі 3 професійних суддів. Проте, як свідчить практика, реалізація цих приписів закону щодо формування в місцевих судах колегіального складу суду інколи ускладнена. Йдеться не тільки про недостатню кількість суддів – проблему, яку, сподіваюся, буде вирішено найближчим часом, а й про ситуації іншого характеру – коли, наприклад, один суд розміщений територіально в кількох приміщеннях, відстань між якими є значною (судді витрачають робочий час на поїздки за місцем знаходження головуючого), ситуації, коли в суді з огляду на значне навантаження сформований великий колектив суддів, які спеціалізуються на розгляді кримінальних справ, внаслідок чого судді розглядають справи у хаотично сформованих колегіальних складах, в яких один суддя бере участь одночасно в різних складах колегій. У таких випадках виникає проблема з формуванням і періодичністю засідань колегіальних складів суду, що негативно впливає на строки судового розгляду.

У цьому контексті виникло питання щодо повноважень зборів суддів місцевих судів в межах компетенції, визначеної ст. 115 Закону України від 7 липня 2010 р. «Про судоустрій і статус суддів», формувати відповідні колегії суддів, виходячи з їх спеціалізації щодо розгляду справ кримінальної юрисдикції. Аналогічно це питання вирішується рішенням зборів суддів Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 27 грудня 2010 р. № 10. При цьому автоматичний розподіл кримінальних проваджень має здійснюватися між усіма суддями кримінальної судової спеціалізації, а колегія суддів чисельністю, скажімо, 5 чи 6 суддів повинна формуватися з оптимального, виходячи з умов діяльності суду, складу суддів, який визначається зборами суддів. До речі, такий досвід вже існує.

Не менш важливим є питання процедури відкриття підготовчого провадження в суді першої інстанції. Закон передбачає вичерпний перелік процесуальних документів, надходження яких до суду першої інстанції є належним процесуальним приводом для відкриття підготовчого провадження незалежно від того, чи відповідають такі документи вимогам закону щодо форми і змісту. Визначений автоматизованою системою суд не пізніше 5 днів з дня надходження таких документів до суду призначає підготовче судове засідання (ч. 1 ст. 314 КПК). Виникає 3 питання, які на практиці вирішуються

неоднозначно: а) що мається на увазі під категорією «суд»; б) у якій спосіб відбувається призначення підготовчого засідання; в) чи зобов'язаний суд у зазначений 5-денний термін розпочати таке засідання. На мій погляд, вирішуватися ці питання повинні так.

Нормативне тлумачення положень ч. 1 ст. 31 КПК та ст. 15 Закону «Про судоустрій і статус суддів» дає підстави стверджувати, що судом, який має призначити підготовче провадження, є відповідний склад суду, тобто суддя або колегіальний склад суду, визначений в порядку ч. 3 ст. 35 КПК. Виходячи з цього, хоча постановлення ухвали про призначення підготовчого судового засідання за законом і не вимагається, проте прийняття колегіального рішення складом суддів з цього приводу важко уявити в усній формі. Крім того, враховуючи складність справи, суд, що здійснюватиме підготовче провадження, може дійти висновку про необхідність призначення запасного судді (ст. 320 КПК). У такому випадку, на мій погляд, суд також має постановити мотивовану ухвалу, яка слугуватиме підставою призначення запасного судді в порядку ч. 3 ст. 35 КПК.

Таким чином, слід підтримати позицію Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, який рекомендував постановляти ухвалу про призначення підготовчого судового засідання¹. Наявність такої ухвали, яка захищена електронним підписом судді, у свою чергу захищає його самого від можливих звинувачень з приводу порушення ним встановленого законом 5-денного строку для призначення підготовчого засідання, а також відповідає загальному принципу правової визначеності.

Нарешті, щодо третього питання. Вважаю, що строк, протягом якого має відбутися підготовче судове засідання, у КПК не визначений, проте він має відповідати критеріям розумності (ст. 28 КПК). Якщо суддя має можливість призначити підготовче судове засідання на наступний день після отримання обвинувального акта або до такого рішення його спонукають конкретні обставини провадження (неповнолітній обвинувачений, особа перебуває під вартою, і строк дії такого заходу забезпечення закінчується, клопотання сторін – ч. 5, ч. 6 ст. 28 КПК), він може прийняти таке рішення. Заборон з цього приводу КПК не містить, якщо при цьому нічий права не порушуються, що є пріоритетним. Водночас критерії розумності допускають можливість призначення підготовчого засідання, скажімо, і на двадцятий день після отримання обвинувального акта. Гнучкість з цього питання, яку виявив законодавець, заслуговує на всіляку підтримку, оскільки суду надано право дати власну оцінку розумності строку на вчинення процесуальної дії, виходячи з умов провадження та об'єктивних можливостей з одночасним взяттям на себе відповідальності за своє рішення.

¹ Див.: Пункт 1 листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 3 жовтня 2012 р. № 223-1430/0/4-12 «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2012. – № 6. – С. 8.

Наступна група питань стосується окремих аспектів самої процедури підготовчого судового засідання.

У підготовчому судовому засіданні участь прокурора є обов'язковою. За змістом пункту 15 ч. 1 ст. 3 КПК таким прокурором може бути лише віднесена до категорії «прокурор» службова особа органу прокуратури, яка діє винятково в межах повноважень, визначених КПК. З огляду на правила пункту 14 та пункту 15 ч. 2 ст. 36 КПК звертатися до суду з обвинувальним актом і підтримувати державне обвинувачення в суді має право тільки прокурор, який здійснював процесуальне керівництво досудовим розслідуванням. Оскільки дані щодо прокурора обов'язково зазначаються в обвинувальному акті (пункт 4 ч. 2 ст. 291 КПК), вищезазначена вимога має поширюватися і на випадки, коли діє група прокурорів. У кримінальному провадженні здійснення повноважень іншим прокурором можливе лише в порядку заміни, тому формування групи прокурорів після направлення провадження до суду, на мою думку, є неприпустимим, хоча такі випадки на практиці є поширеними. На жаль, правова позиція з цього приводу остаточно не сформувалася.

За результатами підготовчого судового засідання суд має право своєю мотивованою ухвалою повернути обвинувальний акт, якщо він не відповідає вимогам КПК (пункт 3 ч. 3 ст. 314 КПК). У КПК не конкретизуються підстави повернення цього документа прокурору – законодавець обмежується лише загальною вказівкою на його невідповідність вимогам КПК.

Виходячи зі змісту ст. 283 КПК, звернення прокурора з обвинувальним актом до суду є самостійною формою закінчення досудового розслідування. Дотримання вимог закону при складанні та затвердженні обвинувального акта є гарантією права на справедливий суд, оскільки забезпечує можливість встановити обґрунтованість висунутого проти особи обвинувачення.

Вирішуючи питання щодо меж відповідності такого акта вимогам КПК, слід мати на увазі закріплений в ст. 19 Конституції України правовий порядок, відповідно до якого слідчий, прокурор мають діяти виключно на підставах, у спосіб та в порядку, визначених законом. Такому порядку корелює зміст ч. 1 ст. 9 КПК. Отже, обвинувальний акт як ключове процесуальне рішення сторони обвинувачення має відповідати всім вимогам, встановленим КПК, як щодо порядку його подання до суду, так і щодо форми та змісту цього документа.

Так, щодо порядку звернення до суду з обвинувальним актом закон не передбачає можливості подання такого документа без жодного додатку – навпаки, зазначається про обов'язковість приєднання до нього окремих документів, надаючи їм статусу невід'ємних додатків (реєстр матеріалів досудового розслідування – ст. 109 КПК; розписки підозрюваного, його захисника, законного представника про отримання обвинувального акта та реєстру матеріалів досудового розслідування – ст. 293 КПК; цивільний позов – ст. 128 КПК, розписки про його отримання – ст. 291 КПК; письмове роз'яснення прокурора підозрюваному про його право на суд присяж-

них – ст. 384 КПК тощо). Такі додатки можна розподілити на обов'язкові та умовно обов'язкові, складання яких обумовлюється певними визначеними у законі обставинами.

Виходячи зі змісту ч. 4 ст. 291 КПК наявність і належне оформлення додатків до обвинувального акта слід розуміти як одну з вимог КПК. Отже, системний аналіз дає підстави стверджувати, що відсутність передбачених КПК додатків до обвинувального акта в тих випадках, коли їх складання і подання до суду є обов'язковим, а так само невідповідність цих додатків визначеним КПК формі та змісту свідчить про невідповідність в цілому обвинувального акта вимогам КПК. На практиці такою невідповідністю визнаються відсутність в реєстрі матеріалів досудового розслідування реквізитів процесуальних рішень, відомостей про окремі процесуальні дії чи процесуальні рішення, про місце знаходження вилучених предметів, долучення замість реєстру опису матеріалів досудового розслідування, відсутність інформації про застосування чи незастосування заходів забезпечення тощо.

Разом з тим слід наголосити, що предметом перевірки на цій стадії не можуть бути зміст та форма цивільного позову, причини незастосування заходів забезпечення під час досудового розслідування.

Щодо форми та змісту обвинувального акта судова практика визнає як невідповідність вимогам КПК такі порушення закону, які виключають можливість здійснення особою свого захисту і можливість прийняття судом законного рішення у справі. Зокрема, такі порушення мають місце, коли: обвинувальний акт не містить всіх необхідних відомостей, передбачених ч. 2 ст. 291 КПК (скажімо, відсутнє формулювання обвинувачення), або ці відомості є неповними (відсутня інформація про місце реєстрації у випадках, коли воно не співпадає з місцем проживання обвинуваченого, про призначену в справі групу прокурорів, про потерпілих), обвинувальний акт не підписаний слідчим або прокурором, не затверджений прокурором; не виконані вимоги ч. 4 ст. 29 КПК щодо перекладу обвинувального акта іншою мовою за наявності клопотання про такий переклад; виклад фактичних обставин правопорушення, які прокурор вважає встановленими, є неконкретним чи із застосуванням недопустимої натуралізації описання злочину.

Натомість аналіз практики судів апеляційної інстанції вказує на неоднозначність вирішення питання щодо невідповідності обвинувального акта вимогам КПК, коли в ньому містяться положення, що суперечать одне одному (наприклад, не поставлено у провину кваліфіковану ознаку, наявність якої описана прокурором серед фактичних обставин, чи навпаки – поставлено у провину те, про що відсутня інформація серед фактичних обставин; суперечності між фактичними обставинами та наведеними в акті обставинами, що обтяжують чи пом'якшують покарання; суперечності між сформульованим обвинуваченням та правовою кваліфікацією тощо).

На мою думку, коли в обвинувальному акті містяться положення, які стосуються істотних для конкретного кримінального провадження обставин і очевидно суперечать одне одному, обвинувальний акт не можна визнати таким, що відповідає вимогам КПК, оскільки цей недолік унеможливорює

реалізацію обвинуваченим свого права на захист в контексті права знати, у вчиненні якого конкретно кримінального правопорушення його обвинувачують, та робить неможливим визначення меж судового розгляду.

І ще одне зауваження з цього приводу. Залишається незрозумілим, чому законодавець у разі, коли суддя безпідставно повернув обвинувальний акт прокурору, і таке його рішення скасоване, не передбачив необхідність повернення цього провадження після перегляду справи апеляційним судом саме цьому судді, адже жодних рішень по суті обвинувачення він не виносив. Якщо у такого судді виникнуть підстави для самовідводу, це питання може бути вирішено в загальному порядку.

Виникли проблеми і під час вирішення питань щодо затвердження або відмови у затвердженні угод. Так, за результатами підготовчого судового засідання суд має право затвердити угоду або відмовити в її затвердженні, при цьому участь сторін угоди в судовому засіданні є обов'язковою (ч. 2 ст. 474 КПК). Натомість на практиці виникли ситуації, коли сторона угоди свідомо ухиляється від прибуття до суду.

Якщо угода укладена в межах приватного обвинувачення, повторно неприбуття в судові засідання належно поінформованого потерпілого без поважних причин чи без повідомлення причини прирівнюється до відмови від обвинувачення, що має наслідком закриття провадження (пункт 7 ч. 1 ст. 284, ч. 6 ст. 340 КПК). В інших випадках систематичного ухилення, наприклад обвинуваченого, від явки в судові засідання, вважаю, слід керуватися ст.ст. 469–472, ч. 6 ст. 474 КПК, які вказують на те, що укладення угоди має бути винятково добровільним. Тому зазначені вище обставини фактично унеможливають прийняття судом рішення про затвердження угоди, оскільки на момент її розгляду в суді відсутні дані про намір обвинуваченого дотримуватися її умов (беззастережно визнати винуватість чи у певний строк відшкодувати шкоду, вчинити інші дії на користь потерпілого тощо), а відтак – про добровільність взятих на себе зобов'язань. У зв'язку з цим актуальним є питання щодо права суду за таких умов відмовити в затвердженні угоди за відсутності її сторони, що злісно ухиляється від явки до суду.

Згідно з правилами ст. 347 КПК інші матеріали досудового розслідування, ніж процесуальні документи його закінчення, не можуть бути передані до суду на стадії підготовчого провадження, а повинні надаватися суду винятково під час судового розгляду, крім випадку, передбаченого ст. 302 КПК, у зв'язку із клопотанням про спрощене провадження щодо кримінального проступку. Наведене положення докорінно змінює суть підготовчого провадження, під час якого суддя позбавлений можливості вивчати справу, а відтак – формувати на цій підставі власну думку з приводу можливої перспективи судового розгляду. Такий підхід законодавця, а також його вимоги щодо змісту обвинувального акта, в якому не наводяться докази, на яких ґрунтується обвинувачення, створюють реальні умови для змагальності процесу, який проводитиме неупереджений суд, а також для реалізації сторонами провадження всіх переваг принципу диспозитивності.

З огляду на це заслуговує на підтримку практика суддів, які в підготовчому судовому засіданні відмовляють в долученні за клопотанням прокурора матеріалів досудового розслідування. Разом з тим, на моє глибоке переконання, суд в окремих випадках все ж повинен мати право заздалегідь зобов'язати прокурора надати матеріали досудового провадження для їх дослідження під час підготовчого судового засідання. Це стосується 2 ситуацій: провадження на підставі угоди та вирішення клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, тобто коли є можливість закінчити підготовче судово засідання постановленням судового рішення по суті справи. Адже закон вимагає від суду у першому випадку переконатися, що укладення угоди є добровільним, і надає для цього право витребувати певні документи (ч. 6 ст. 474 КПК), а у другому – перевірити обґрунтованість клопотання (ч. 4 ст. 288 КПК – чи дійсно діяння, яке поставлено особі у провину, мало місце, чи містить воно склад злочину, чи наявні правові підстави її звільнення від кримінальної відповідальності).

Заслуговує на особливу увагу і вирішення під час підготовчого судового засідання питання щодо застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням його учасників має право обрати, змінити чи скасувати запобіжний захід. За відсутності таких клопотань застосування запобіжного заходу, обраного під час досудового розслідування, вважається продовженим. У зв'язку із цим є проблема визначення строку, на який суд може продовжити у такій спосіб тримання під вартою.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у пункті 21 свого листа від 4 квітня 2013 р. № 511-550/0/4-13 «Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» зазначив, що таке «автоматичне» продовження строку тримання під вартою відбувається винятково в межах дії ухвали слідчого судді. Водночас згідно з приписами ст. 197 КПК строк дії ухвали слідчого судді про тримання під вартою не може перевищувати 60 днів, а строк тримання під вартою може бути продовжено винятково в межах строку досудового розслідування. Відтак – на практиці виникають ситуації, коли на момент отримання судом обвинувального акта, що надійшов від прокурора, строк, що залишився для тримання обвинуваченого під вартою, становить 2–3 дні.

За таких обставин постає питання: чи має право суд під час підготовчого провадження застосовувати положення ст. 331 КПК за аналогією і розглядати питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою у зв'язку із закінченням строку дії ухвали слідчого судді на загальних підставах і за наявності правових підстав своєю мотивованою ухвалою скасувати, змінити або продовжити строк дії тримання під вартою до 2 місяців з дня надходження до суду обвинувального акта? У ході вивчення судової практики з цього приводу з'ясувалося, що окремі судді діють саме у такий спосіб,

забезпечуючи право кожного на свободу та особисту недоторканність в контексті реалізації принципу правової визначеності, хоча зрозуміло, що закон не містить для цього очевидної правової підстави.

Нарешті потребує чіткої правової регламентації доля позову в разі звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності, скажімо, у зв'язку з передачею на поруки (ст. 47 Кримінального кодексу України) чи у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, адже глава 9 КПК відповіді на це питання не дає.

Підсумовуючи викладене, можна зробити такі висновки. Запроваджена новим КПК процесуальна конструкція підготовчого судового засідання на стадії підготовки справи до судового розгляду дозволяє належним чином здійснити всі необхідні процесуальні дії з підготовки справи, підбити підсумки проведення підготовки за участю сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, забезпечити виконання вимог процесуального законодавства та гарантувати права та інтереси учасників кримінального провадження шляхом правильного і своєчасного судового розгляду справи. Підготовче провадження в кримінальному процесі є також і тим етапом, на якому досягається врегулювання правового конфлікту до початку судового розгляду. Разом з тим потребують вирішення окреслені спірні питання.

ДЯЧУК С. Стадія підготовчого провадження та її особливості.

У статті досліджується значення підготовчого провадження як обов'язкової стадії кримінального процесу крізь призму його цілей та завдань.

Ключові слова: кримінальний процес, підготовче провадження, судовий розгляд.

ДЯЧУК С. Стадия подготовительного производства и ее особенности.

В статье исследуется значение подготовительного судебного заседания как обязательной стадии уголовного процесса сквозь призму его целей и задач.

Ключевые слова: уголовный процесс, подготовительное производство, судебное рассмотрение.

DIACHUK S. Stage preparatory sitting and of her peculiarities.

The article investigating essence of the preparatory sitting of the court like a necessary stage in the criminal process through over the prism of his objects and tasks.

Key words: criminal process, preparatory execution, court trial.